

ПРО ПОЧАТОК КАРБУВАННЯ ЛИТОВСЬКИХ МОНЕТ ТИПУ «ПЕЧАТЬ»/«СПИС З ХРЕСТОМ»

На основі метрологічних характеристик і даних скарбів окреслюється датування одного з типів найдавніших литовських монет.

Ключові слова: XIV ст., Литва, Ольгерд, Вітебськ, монета, датування.

Нині відомо понад десяток типів найдавніших литовських монет XIV—XV ст., та лише деякі датуються відносно точно. Чотири основні їх типи, виділені ще в XIX ст., вивчали багато дослідників (Грималаускайте 2006, с. 137—139).

Особливий інтерес становлять монети зі словом «ПЕЧАТЬ» і зображенням «списа з хрестом», визначені свого часу як тип I (рис. 1). Відомо 120—140 таких монет і півтора десятки пунктів знахідок, здебільшого з території Литви та Білорусі. Ці монети розподіляють між володарями Великого князівства Литовського і Руського: Ольгердом (1345—1377), Кейстутом (1381—1382), Ягайлом (1377—1392/1401) і Вітовтом (1392—1430), а місцем карбування їх називають Вільнюс, Каунас, Троки та Луцьк (Gumowski 1920, s. 45; Ильин 1940, с. 15—16; Федоров 1949, с. 115; Даркевич, Соболева 1973, с. 92—93; Kiersnowski 1984, s. 139, 146—151; Sajauskas, Kaubrys 1993, p. 38—40; Ivanauskas, Balčius 1994, s. 40—46; Remecas 2003, s. 70; Sajauskas 2004; Paszkiewicz 2005a).

Серед пунктів знахідок з такими монетами виділяються кілька скарбів, у яких були й інші монети, що дозволяє окреслити можливе датування. Такі монети відомі в складі скарбу 1888 р. із с. Скрейцяни Трокайського повіту. 16 литовських монет цього типу й празький гріш (невідомо який) надійшли до Віленського музею старожитностей (Рябцевич 1965, с. 133; Remecas 2003, s. 23, 43).

Найбільше таких монет (87 од.) походить з ґрунтовно вивченого Шанчайського скарбу 1933 р. під Ковном, де вони опинилися в одному комплексі з двома срібними браслетами, кількома уламками срібних застібок, п'ятьма срібними злитками-гривнами та чотирма молдавськими монетами Петра Мушата (1375—1391). Аналогії подібним браслетам відомі з околиць Галича, в скарбах 1926 р. з Войнешти (Яси) та

Молотова на Дністрі 1898 р. У Молотовському скарбі подібний браслет знайдений з трьома перснями та 65 празькими грошами Вацлава II (1300—1305) та Яна I Люксембурзького (1310—1346) (Грушевський 2004). Виготовлення подібних браслетів пов'язують з м. Галич і південнодунайськими землями (Даркевич, Соболева 1973, с. 85—86).

У сучасній нумізматиці є різні погляди щодо початку випуску молдавських монет за правління Петра Мушата (Полевой 1972, с. 12—15; Gorovei 1978, p. 571; Бырня, Руссев 1999, с. 183—185). Але подібні молдавські монети за метрологічними (середня вага приблизно 1,11 г) і стилістичними особливостями (сім лілій на реверсі) відносять до найперших емісій цього володаря (Полевой 1972, с. 13—14; Бырня, Руссев 1999, с. 184; Саяускас 2005, с. 82—83).

За даними сучасного спектрального аналізу, найперші найякісніші молдавські монети з пробою близько 850/1000 і вагою за 0,9 г карбували на початку 80-х рр. XIV ст., до 1384 р. (Pârvan 2003, p. 433).

Увагу дослідників привертала дві монети цього типу зі слідами перекарбування на давніших монетах. Рештки первинних зображень інтерпретують як лапи лева? руських грошків Людовіка Угорського (1379—1382) (Гулецькі, Грамыка, Крываручка 2007, с. 35), Ягайла, карбовані до 1396 р., або як нещодавно виявлені литовські монети з зображеннями тварини й плетінки (Ivanauskas, Balčius 1994, p. 41; Грималаускайте 2006, с. 142—143; Ремецас 2008, с. 135).

Важко однозначно визначити монети, які використовували для карбування литовських монет типу «печатка»/«спис з хрестом». Але вага 1,25—1,31 г (Ремецас 2008, с. 136) характерна для руських грошків Казимира III (останніх емісій 1360—1370 рр.) і перших емісій Владислава Опольського (1372—1376) (Крижанів-

ський 2007, с. 126—127). Подібні зображення можуть належати й монетам Балтійського регіону, карбованим у 60—80-і рр., які мають близьку вагу та високу якість (Dannenberg 1967, tabl. VII—XVI), а також монетам Силезії чи Німеччини.

У зв'язку з цим привертає увагу комплекс (вірогідно, скарб) із 47 монет Державного історичного музею в Москві. Разом з 46 литовськими монетами типу «колюмна»/«спис з хрестом» опинилася західнопоморська монета (Dannenberg 1967, tabl. VIII, № 202; Стукалова 2010, с. 157).

Суттєві корективи в датування литовських монет типу «печать»/«спис з хрестом» вносять наявність такої монети в складі добре датованого Борщівського скарбу 1948 р. з Переяславщини. Він складався зі 113 монет і двох фрагментів розламаної навпіл новгородської гривни вагою 101,01 г і 90,92 г. 3-поміж монет абсолютна більшість — дирхеми Золотої Орди та їх наслідування: від Токти (1291—1312) до Тохтамиша (1377—1396). Литовська монета вагою 0,92 г, Ø 16 мм і пробою 958/1000 доброї збереженості, але зі слідами перебування в обігу. Сторона зі словом «печать» трохи вигнута, що надає їй «скіфатного вигляду», подібного до частини монет Шанчайського скарбу (рис. 1).

Скарб дуже точно датується за наймолодшими монетами — дирхемами Буляка 782 р. х. (7.04.1380—28.03.1381) (Цибульский 1964, с. 72; Зразюк, Хромов 2007, с. 99, 109). Одні дослідники (Френ 1832, с. 21, № 177; Савельев 1857, с. 255, № 87; Янина 1970, с. 204—205; Григорьев 1983, с. 46—47) саме так читають ім'я хана, інші вважають, що Мамай після «зам'ятні» та «нестроения» в Орді, напередодні Куликовської битви стратив хана Мухаммеда-Буляка та замість нього привів до влади нового хана Туляка, або Тулякбека (Мухамадиев 1983, с. 97; Сидоренко 2000, с. 279—280; Сагдеева 2005, с. 41).

Привертає увагу думка, що 1380 р. Орда поділилася на дві частини: Орду Мамаю та Орду Мухаммеда-Буляка, який, за випусками монет, утримувався на Північному Кавказі (м. Маджар) і контролював Хаджи-Тархан. Але наприкінці літа 1380 р. Тохтамиш, вірогідно, напав на його володіння та приєднав до себе Маджар і Хаджи-Тархан (Миргалеев 2003, с. 58).

Надзвичайний інтерес становлять шість монет, визначених дослідниками скарбу як наслідування монетам Буляка 782 р. х., п'ять із яких виконані однією парою штемпелів (монети не

встигли розійтися в обігу). Ці п'ять монет дуже добре збереглися, не мають слідів перебування в обігу, вага їх 1,42 г, 1,44 г, 1,35 г, 1,36 г і 1,33 г, що наближається до ваги їхніх взірців зі скарбу — 1,44 г (Зразюк, Хромов 2007, с. 115—116). На відміну від «руських наслідувань» монети виконані дуже старанно, справляють враження справжніх монет Буляка, можливо, карбованих під час боротьби з Мамаєм або Тохтамишем.

У скарбі є два дирхеми Тохтамиша: вагою 1,20 г, карбований в Сараї в 781 р. х. (19.04.1379—4.07.1380) (Цибульский 1964, с. 72), та вагою 1,42 г без дати, карбований в Орді аль-Джедід. Обидві монети досить відрізняються від монет Тохтамиша, широковідомих і масово карбованих від початку 80-х рр. XIV ст. Перша не опублікована серед знахідок. Подібна до другої монета, але іншого варіанту, відома серед знахідок в Маджарі (Зразюк, Хромов 2007, с. 110; Павленко, Лебедев 2005, с. 36).

Точно не відомо час нової грошової реформи Тохтамиша, хоча вважається, що ще до початку війни з Мамаєм (пізня осінь 1380 р.) реформа вже розпочалася (Миргалеев 2003, с. 68). Якщо в 70-х рр. XIV ст. в золотоординських містах Сараї, Хорезмі, Азаку та Орді карбували монети різної ваги (Федоров-Давыдов 1981, с. 143), то після реформи 782 р. х. у всіх центрах монетного виробництва була встановлена норма в 1,40—1,42 г, відома ще за азакськими монетами 1370-х рр. (Федоров-Давыдов 1958, с. 12—15; Мухаметишин 2005, с. 15).

Дослідники відзначають величезну кількість нових монет, випущених одразу після реформи 782 р. х. У скарбах 80—90-х рр. XIV ст. монети Тохтамиша становлять 60—100 % (Федоров-Давыдов 2003, с. 16; Миргалеев 2003, с. 70). Тобто, дві монети Тохтамиша на 65 золотоординських монет-попередників фіксують етап, коли ці монети були ще винятком в обігу Центральної України — до початку 80-х рр. XIV ст.

Монети київського князя Володимира Ольгердовича (1362—1394) представлені раніше невідомими типами золотоординських наслідувань монет Джанібєка 752—753 р. х. (1351—1353 рр.) та Мухаммеда-Буляка 773 р. х. (1371/1372), а також трьома монетами добре відомого типу «князівський знак» — «IS» вагою 0,46 г (дуже стерта), 0,56 г і 0,64 г за пробою 958/1000. Монети цього типу значної ваги відомі за знахідками першої половини 80-х рр., але не характерні для скарбів кінця 80—90-х рр. XIV ст. (Kozubowski 1994, s. 132).

Рис. 1. Литовська монета типу «печать»/«спис з хрестом» з Борщівського скарбу

Унікальність монет новгород-сіверського князя Дмитра-Корибута Ольгердовича (1380?—1393), наявних у скарбі, не дає можливості окреслити їхню хронологію. Але характер наслідувань частини з них монетам Буляка початку 70-х рр. (Зразюк, Хромов 2007, с. 113—114) вказує на карбування до початку 80-х рр.

У скарбі були три обрізані празькі гроші. Гріш Яна I Люксембурзького (1310—1346), з пробою 958/1000, обрізаний по колу до діаметра 18,2 мм і ваги 1,42 г. На аверсі читаються два кружки між словами внутрішньої легенди, що трапляється протягом усього карбування, але висока проба вказує на перші десятиріччя правління цього короля (Castelin 1960, s. 158—159).

Гріш Карла I обрізаний по колу до діаметра 17,0 мм і ваги 1,25 г. Між словами легенди один кружок: «*KAROLUS* ◦ *PRIMUS*». Центральний промінь на короні має велике кругле завершення та не доходить до обвідного кола. Такі ознаки з пробою 900/1000 можуть співвідноситися з карбуванням до 70-х рр. XIV ст. (Vesely 1968, s. 123—138; Pinta 1971; Pinta, Kovanic 2000, s. 145).

Зовсім стертий фрагмент монети 800/1000 — 1/4 празького гроша — має діаметр 13,7 мм за ваги 0,69 г, на аверсі читається лише кілька літер від імені короля Карла I (Зразюк, Хромов 2007, с. 116). Згідно з дослідженнями чеських вчених, гроші з близькою пробою карбували в 1370—1378 рр. (Pinta, Kovanic 2000, s. 145). Цей гріш — єдина монета скарбу, за якістю нижча за 900/1000.

Подібні фрагменти-сегменти празьких грошів (вагою 0,122 г, 0,45 г, 0,60—0,80 г) зафіксовані в Литві (Remecas 2003, s. 57, 71, 103).

Литовські монети типу «печать»/«спис з хрестом» опинилися в складі двох комплексів (скарби або вміст гаманця) 2002 та 2007 рр. з Вільнюського нижнього замку. У комплексі 2002 р. 13 таких монет знайдені разом з половинкою тригранного злитка, монетами з портретом (18 од.), з вершником (14 од.), з рибою (16 од.), з орлом (одна) та 1/4 празького гроша.

У знахідці 2007 р. дев'ять монет зі словом «печать» опинилися разом з монетами з орлом (2 од.) та портретом (10 од.) і вершником (8 од.), і рибою (5 од.). Більшість литовських монет із вказаними зображеннями та, відповідно, обидва комплекси датують 90-и рр. XIV ст. (Remecas 2008a, s. 81), а монети розподіляють між Ягайлом (1377—1392) і Вітовгом (1392—1430), що надає додаткових аргументів для пізнішого датування і монет типу «печать»/«спис з хрестом».

Нині дослідники справедливо звертають увагу на те, що монети типу «печать»/«спис з хрестом» різняться за вагою, розмірами та деталями в зображеннях. За метрологічними показниками їх розділять на дві групи: вагою 0,93—1,40 г, діаметром 16—18 мм і з пробою 937/1000 та вагою 0,81—0,89 г, діаметром 12—14 мм і з пробою 500/1000 (Ильин 1940, с. 15—16; Sajuskas, Kaubrys 1993, s. 22—23). Інші дослідники виділяють три групи: вагою приблизно 1,0 г і діаметром 16—18 мм, пізніші — 0,8—0,9 г і діаметром близько 14,6—15,5 мм, останні — вагою близько 0,6 г і діаметром 12—14 мм (Remecas 2006, s. 92).

Але серед таких монет трапляються екземпляри, значно важчі за 1,0 г: 1,20—1,45 г. Тільки

в Шанчайському скарбі таких 38 монет, а три навіть вагою понад 1,40 г: 1,42 г, 1,44 г і 1,45 г.

Є різні підходи для визначення теоретичної ваги середньовічних монет. Зазвичай її вираховують від загальної кількості монет однієї групи (Даркевич, Соболева 1973, с. 89—90) або окреслюють за допомогою симетричних дзвоноподібних кривих з максимумами ваги (Пonomарев 2002, с. 84). Але через різний час і умови перебування в обігу до скарбу потрапляють монети з різною втратою металу. Тож привабливішим видається підхід, за якого теоретичну вагу мають відображати монети максимальної ваги, можливо, навіть трохи більші за неї. Як вважається, в середні віки грошові знаки з золота й срібла рідко мали нормальну вагу, частіше — нижчу за нормальну, але ніколи більшу за неї (Левшиновский 1915, с. 4; Львов 1974, с. 128, 140—141).

Багато дослідників звертали увагу на високу пробу монет саме цього типу: 937/1000, 900/1000 (Karys 1959, s. 121; Kiersnowski 1984, s. 151). В останніх дослідженнях кілька таких монет показали пробу 818/1000, 850/1000. Але високу пробу, 812,5/1000—937,5/1000, дали й деякі інші типи найдавніших литовських монет: з вершником і подвійним хрестом (745—955/1000), левом і плетінкою (758, 876, 934, 986/1000), з «колюмнами» у дві лінії та вершником (844—878/1000) (Ремecas 2006, с. 92—93; Remecas 2010, с. 218).

Певно, саме значні коливання в пробі металу свідчать про неодноразовий випуск монет одного типу. Майстер, карбуючи на монеті відповідне зображення, клеймо, печать володаря чи міста, засвідчував саме ступінь її якості (Михалевский 1948, с. 48).

Нині визнається безпосередній зв'язок між багатьма європейськими монетно-грошовими системами й празькими грошами (Ivanauskas, Balčius, 1994, s. 12, 14; Бектинеев 2007, с. 83, 94—95; Крижанівський 2007, с. 138—147). На їхні метрологічні показники дуже оперативно реагували монети, які випускали в Центральній Європі (Kiersnowski 1975, s. 143).

Але проба найякісніших литовських монет типу «печать»/«спис з хрестом» значно вища за пробу останніх празьких грошів Карла I та Вацлава IV, карбованих у 80—90-і рр. XIV ст. (Pinta, Kovanic 2000, s. 145; Hána 2003, s. 104—105). Про різне походження срібла найдавніших литовських монет (принаймні частини їх) і празьких грошів вказують і результати останніх спектральних аналізів (Sintchouk, Filonov 2002, s. 211—212). Це спонукає шукати взірці

Рис. 2. Міська печатка Кричева XVIII ст

(насамперед метрологічні) для виробництва найдавніших литовських монет серед інших груп європейських монет.

Не встановлено походження самого знака «спис з хрестом». Його розглядають як зображення національної литовської зброї — сулиці (Gumowski 1920, s. 37), елемент якогось старовинного литовського герба? (Даркевич, Соболева 1973, с. 90), особистий знак, символ влади володаря (Kiersnowski 1984, s. 147—148, 154), другу емблему Трокайського князівства (Ivanauskas, Balčius 1994, s. 42—43), а також як символ, що об'єднує геральдичні знаки двох князів — Ольгерда (правителя слов'янських земель) і Кейстута (князя Троку), або є геральдичним знаком дружини Ольгерда тверської княжни Уляни, яка мала значний вплив на управління державою (Sajauskas 2004, s. 84—85) та ін.

Наявність хреста в зображенні дозволила припустити, що такі монети карбували в Луцьку (хрест — герб Волинської землі) за Любарта (Шекатихин 1933—1934, с. 95). Прибічники «пізнього датування» їх звертають увагу на «спис з хрестом» як аргумент, що монети були карбовані вже похрещеним князем і що випуск їх був можливий лише після 1387 р. (Даркевич, Соболева 1973, с. 90; Kiersnowski 1984, s. 147, 148).

Володар Вітебської та Кревської землі й водночас верховний князь Литви Ольгерд мав за дружин православних «русинок». У православ'я були похрещені й сини Ольгерда. Сам князь, більша частина життя якого була пов'язана зі старовинним православним центром — Вітебськом, спирався на православну військово-феодалну та церковну еліту, сприяв поверненню колишнього значення Київської

митрополії. З ім'ям Ольгерда пов'язують побудову чи перебудову церков у Вітебську (Левко 2004, с. 156). Образи фундаторів церкви Успіння Богородиці у Вітебську — Ольгерда та Уляни — бачив у XVI ст. М. Стрийковський (Рогов 1966, с. 178).

1374 р. на прохання майбутнього митрополита Кипріяна була звільнена значна частина руських полонених, які потрапили в полон під час походів Ольгерда 1368—1372 рр. За підтримки Ольгерда й Кипріяна звільнені полонені отримали дозвіл побудувати новий храм (Баронас 2007, с. 69).

Привертають увагу зображення на середньовічних гербах Білорусі — міст, які входили до найдавніших територіальних володінь Ольгерда: Кричева та Веліжа (Цітоў 1989, с. 20, 126—127, рис. 2), що дуже нагадує композицію знака на литовських монетах. Наявність і хреста, і списа фіксується у вершника й на іншому типі найдавніших литовських монет з подвійним хрестом і вершником (Remecas 2010, с. 221—230).

Ольгерд, князь на Креві та Вітебську ще в першій чверті XIV ст. контролював значну частину однієї з найважливіших водних артерій Європи на шляху до Балтійського моря та Ганзейських міст — Західної Двіни. Безумовно, він дбав про забезпечення грошовими ресурсами власного домену й після визнання великим князем у 1345 р. У першій половині XIV ст. Вітебськ постав як самостійний і важливий центр у міжнародних угодах з містами Ганзейського союзу (Павулан 1968, с. 78—83).

Протягом XIV ст. більшість феодальних утворень Балтійського регіону була зорієнтована на міста Ганзейського союзу, звідки надходило таке необхідне монетарне срібло. На грошові стандарти північнонімецьких міст орієнтувалися і в Лівонії — найближчого сусіда литовських князів (Пелда 1980, с. 17—18, 22). Такі одиниці визнають базовими і у вітебсько-полоцькій грошовій системі першої половини XIV ст., основний елемент якої дорівнював любецькому пфенігу (Бектинеев 2007, с. 82). Значення Ганзи особливо зросло після перемоги над Данією та Штральзундського миру 1370 р., коли вона стала повноправним господарем усього Балтійського моря, що позначалося і на карбуванні, і використанні монет (Фортинський 1877, с. 414—415).

Від 1340 р. або 1365 р. Любек почав карбувати нову срібну монету віттенпфеніг, що дорівнював чотирьом пфенігам, високої проби (до 930/1000), на знак чого в джерелах згадується

як «албус» («чисте срібло») (Kiersnowski 1964, s. 135; Stefke 1982, s. 60). У 60—70-і рр. XIV ст. слідом за Любеком пішли Гамбург, ганзейські, меклембурзькі та поморські міста. 1379 р. Любек, Гамбург і Вісмар утворили «монетний союз вендських міст» з фіксованим віттенном вагою 1,33 г і пробою близько 850/1000. 1381 р. до них приєдналися Росток, Штральзунд і Люненбург. Найдавніші скарби з віттенами в Німеччині датуються після 1364 р., в Данії — кінцем 70-х рр. XIV ст. (Jensen 1973, s. 165). Монета довго зберігала свою якість і стала взірцем для карбування подібного номіналу в багатьох європейських країнах (Suhle 1969, S. 180; Schrötter 1970, S. 748—749; Пелда 1980, с. 18; Stefke 1982, S. 60).

З-поміж найважчих монет Шанчайського скарбу привертає увагу значна кількість монет (20 од.) вагою 1,26—1,33 г (Даркевич, Соболева 1973, с. 89, 94), що дуже близькі за метричними параметрами до північнонімецьких віттенів. Розвиток економіки вимагав корегувати свої монети з реаліями грошового обігу та основними одиницями найближчих сусідів (Paszkiwicz 2005, p. 290), що й відобразилося на різночасових литовських монетах цього типу.

До середини XIV ст. у Прибалтиці дуже добре знали іноземні монети та шляхи їхнього надходження. Власну монету карбували Лівонський орден, окремі церковні та світські феодалі й міста. Головну роль у торгівлі Лівонії відігравали міста Вісбі та Любек, що відбилося і в монетній справі: паралельно використовували системи готландського та любецького грошового гатунку (Пелда 1980, с. 22). Такі монети, хоча й у незначній кількості, фіксуються в литовських знахідках: любецький брактеат із Кернави, монети Лівонського ордену та Ревеля з Червонодворського скарбу (Wittig 1886; Luchtanas 2000, p. 72).

Від 70—80-х рр. XIV ст. фіксується зниження вмісту чистого срібла в найбільших постачальників цього металу до Центральної та Східної Європи, насамперед, Чехії та багатьох німецьких міст (Хорошкевич 1961, с. 109).

Проблематичним лишається питання про надходження празьких грошів до Литви та Північної Білорусі за Карла I (1346—1378) (Soboleva 1970, s. 199; Смильгавичюс 2000).

Метрологічні характеристики монет і датування Борщівського та Шанчайського скарбів дозволяють підтримати прибічників раннього початку (до 80-х рр. XIV ст.) карбування монет цього типу (Karys 1959, s. 113—121; Duksa 1991, s. 85; Саяускас 2005). Їх напевно почали карбу-

вати в домені одного з найпотужніших литовських князів — Ольгерда. Вони стали результатом і потребою створення власної грошової одиниці високої якості в умовах відсутності власних копалень срібла та постійного погіршення якості європейських монет. Монети цього типу, вірогідно, випускали з перервами протягом значного часу в межах останньої чверті XIV ст. Метрологічні зміни, зменшення ваги та якості засвідчують і відповідають змінам у якості монетарного й злиткового срібла найбільших

його постачальників. Напис «печать», певно, засвідчує якість срібла та спрямований до переважаючого слов'янського населення.

Монети, типу «печать»/«спис з хрестом», напевно, випускали й наступні володарі домєну Ольгерда: Ягайло, Уляна, Свидригайло(?), а в 90-і рр. XIV ст., можливо, й Вітовт, про що свідчать метрологічні показники та датування знахідок. Але остаточне вирішення цього питання — за новими знахідками та якісним аналізом монетарного срібла значних серій монет.

- Баронас Д.* Древнейшие следы пребывания русских в Вильнюсе // Балты и Великое княжество Литовское. Историко-лингвистический взгляд. — Вильнюс, 2007. — С. 67—72.
- Бектинев Ш.И.* Региональные денежные системы ВКЛ в середине XIII — первой трети XV вв. // Ягелоны: династия, эпоха, спадчына. Матэр. Міжнар. навук.-практ. канф.: Гольшаны—Новогрудак, 8—10 вересня 2006 г. — Мінск, 2007. — С. 74—96.
- Бырия П.П., Русев Н.Д.* Монеты средневековой Молдавии // Stratum plus. — 1999. — № 6. — С. 176—282.
- Григорьев А.П.* Золотоордынские ханы 60—70-х годов XIV в.: хронология правления // Историография и источниковедение стран Азии и Африки. — 1983. — XII. — С. 9—54.
- Грималаускайте Д.* Монеты Великого княжества Литовского в свете новых открытий: Литва (конец XX — начало XXI в.) // Средневековая нумизматика Восточной Европы. — М., 2006. — С. 137—161 (Нумизматический сборник. — 1).
- Грушевський М.С.* Молотівське срібло. Археологічна замітка // Грушевський М.С. Твори в 50 т. — Львів, 2004. — Т. 6. — С. 361—366.
- Гулецькі Д., Грамыка А., Криваручка А.* Манеты Беларусі (да 1707 г.). — Мінск, 2007.
- Даркевич В.П., Соболева Н.А.* О датировке литовских монет с надписью «ПЕЧАТЬ» (по материалам Шанхайского клада) // СА. — 1973. — № 1. — С. 83—95.
- Зразюк З.А., Хромов К.К.* Борщевский клад // Монеты джучидов и сопредельных государств в XIII—XV вв. — К., 2007. — Ч. 2. — С. 99—117.
- Ильин А.А.* Классификация русских удельных монет. — Л., 1940. — Вып. 1.
- Крижанівський А.* Львівський монетний двір у XIV—XV ст. — Львів, 2007.
- Левко О.Н.* Средневековые территориальные административные центры Северо-Восточной Белоруссии: формирование и развитие. — Минск, 2004.
- Левшиновский М.С.* Спорные вопросы русской нумизматики. — Птг., 1915.
- Львов М.А.* К вопросу о методике метрологического исследования русских монет XV в. // Нумизматический сборник. — 4. — Ч. 3. — С. 127—141.
- Миргалеев И.М.* Политическая история Золотой Орды периода правления Тохтамыш-хана. — Казань, 2003.
- Михалевский Ф.И.* Очерки истории денег и денежного обращения. Деньги в феодальном хозяйстве. — М.; Л., 1948.
- Мухамадиев А.Г.* Булгаро-татарская монетная система XII—XV ст. — М., 1983.
- Мухаметшин Д.Г.* Метрология серебряных монет Тохтамыш по данным Каратунского клада // Тр. Междунар. нумизм. конф. «Монета и денежное обращение в монгольских государствах XIII—XV веков». — Старый Крым, 2004; М., 2005. — С. 14—17.
- Павленко В.М., Лебедев В.П.* Нумизматические «новинки» из Маджара // Там же. — 2005. — Вып. 2. — С. 31—36.
- Павулан В.В.* Хозяйственное и политическое значение Даугавского торгового пути в XIII—XVII вв. Экономические связи Прибалтики с Россией. — Рига, 1968. — С. 74—94.
- Пелда К.Р.* Нумизматические памятники как источник экономической истории Латвии XIII — первой половины XVI в. Автореф. дисс. ... канд. истор. наук. — Рига, 1980.
- Полевой Л.Л.* Зарождение денежного хозяйства Молдавского феодального государства (XIV в.) // Вопросы экономической истории Молдавии эпохи феодализма и капитализма. — Кишинев, 1972. — С. 6—38.
- Пономарев А.Л.* Деньги Золотой Орды и Трапезундской империи. — М., 2002.
- Ремецас Э.* Монеты Великого княжества Литовского в конце XIV—XV вв. Ухудшение их качества // Psucie pieniądza w Europie Środkowo-Wschodniej od antyku po czasy współczesne — Białoruś — Litwa — Łotwa — Polska — Słowacja — Ukraina. Materiały z VII Międzynarodowej Konferencji Nymizmatycznej. — Warszawa, 2006. — S. 91—94.

- Ремецас Э.* Монеты Великого княжества Литовского типа печать/лев, плетенка // Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны. — Мінск, 2008. — 4. — С. 133—137.
- Ремецас Э.* Монетные комплексы, найденные при археологических раскопках на территории Вильнюсского нижнего замка // Pieniądz — Kapital — praca wspólnie dziedzictwo Europy — Białoruś — Litwa — Łotwa — Polska — Rosja — Słowacja — Ukraina. Materiały z VIII Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej. — Warszawa, 2008a. — S. 81—85.
- Рогов А.И.* Русско-польские культурные связи в эпоху возрождения (Стрыйковский и его хроника). — М., 1966.
- Рябцевич В.Н.* К вопросу о денежном обращении западнорусских земель в XIV—XV ст. // НиС. — 1965. — 2. — С. 121—134.
- Савельев П.С.* Монеты джучидские, джагатайские, джелаиридские и другие, обращавшиеся в Золотой Орде в эпоху Тохтамыша // Тр. Восточного отделения Императорского Археологического общества. — 1857. — Ч. III. — Вып. 2. — С. 203—376.
- Сагдеева Р.З.* Серебряные монеты ханов Золотой Орды. — М., 2005.
- Саяускас С.* Монеты Великого Княжества Литовского с кириллической легендой «Печать» и их метрологическая связь с монетами Галицкой Руси и Молдавии // Groшовий обіг і банківська справа в Україні: минуле та сучасність. — Львів, 2005. — С. 82—85.
- Сидоренко В.А.* Хронология правлений золотоордынских ханов 1357—1380 гг. // МАИЭТ. — 2000. — 7. — С. 267—288.
- Смильгевичус В.* Пражские гроши Карла I в кладах Литвы // Восьмая Всероссийская нумизм. конф. Тез. докл. и сообщ. — М., 2000. — С. 96—97.
- Стукалова Т.Ю.* Литовские монеты конца 14—15 вв. в собрании отдела нумизматики Государственного исторического музея // Междунар. нумизм. конф., посвященная 150-летию Национального музея Литвы. — Вильнюс, 2006. — С. 155—157.
- Федоров Г.Б.* Классификация литовских слитков и монет // КСИИМК. — 1949. — 29. — С. 114—115.
- Федоров-Давыдов Г.А.* Основные закономерности развития денежно-весовых норм в Золотой Орде // Археографический ежегодник за 1957 г. — М., 1958. — С. 7—16.
- Федоров-Давыдов Г.А.* Монеты Московской Руси. — М., 1981.
- Федоров-Давыдов Г.А.* Денежное дело Золотой Орды. — М., 2003.
- Фортинский Ф.* Приморские вендские города и их влияние на образование Ганзейского союза до 1370 г. — К., 1877.
- Френ Х.М.* Монеты ханов улуса Джучиева или Золотой Орды с монетами разных иных мухаммеданских династий в прибавлении. — СПб., 1832.
- Хорошкевич А.Л.* Из истории Ганзейской торговли (ввоз в Новгород благородных металлов в XIV—XV вв.) // Средние века. — 1961. — XX. — С. 98—120.
- Цибульский В.В.* Современные календари стран Ближнего и Среднего Востока. Синхронистические таблицы и пояснения. — М., 1964.
- Цітоў А.* Гарадская геральдыка Беларусі. — Мінск, 1989.
- Шекатихин Н.Н.* Топография кладов с литовскими слитками и монетами на территории древнего Литовского государства. Рукопись в отделе нумизматики Государственного Эрмитажа. — СПб., 1933—1934.
- Янина С.А.* Монеты Золотой Орды из раскопок и сборов Поволжской археологической экспедиции на Царевском городище в 1959—1962 гг. // Поволжье в Средние века. — М., 1970. — С. 194—218.
- Castelin K.* O chronologii pražských grošů Jana Lucemburského // NSb. — 1960. — 6. — S. 129—167.
- Dannenberg H.* Monety pomorskie w średniowieczu. Tablice. — Warszawa, 1967.
- Dukša Z.* Monetos pasakoja. — Vilnius, 1991.
- Gorovei St.S.* Cu privire la data primelor mōnede Moldovenesti // Anuakul Museului Indetean. — 1978. — V. — P. 567—571.
- Gumowski M.* Numizmatyka litewska wieków średnich. — Kraków, 1920—1921. — XIX. — S. 55—106.
- Hána J.* Pražské groše Václava IV z let 1378—1419. — Plzen, 2003.
- Jensen J.S.* Danish Money in the Foorteenth Century // Medieval Skandinavia. — 1973. — 6. — P. 161—171.
- Ivanauskas E., Balčius M.* Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės lydiniai ir monetos nuo 1387 iki 1495 metų. — Vilnius, 1994.
- Ivanauskas E., Douchis R.J.* Coins of Lithuania 1386—1707. — Vilnius; Columbia, 1999.
- Karys J.K.* Senovės lietuvių pinigai. Istorija ir numizmatika. — Bridgeport, 1959.
- Kiersnowski R.* Wstep do numizmatyki polskiej wiekow srednich. — Warszawa, 1964.
- Kiersnowski R.* Pradzieje Grosza. — Warszawa, 1975.
- Kiersnowski R.* Najdawniejsze monety Litewskie // WN. — 1984. — XVIII. — Z. 3—4. — S. 129—175.
- Kozubowski G.* Monety księstwa kijowskiego w XIV w. // WN. — 1994. — XXXVIII. — Z. 3—4 (145—150). — S. 121—140.
- Luchtanas A.* Sidabro Lydinių ir monetu radiniai Kernavėje // Numizmatika. — Vilnius, 2000. — 1. — P. 67—82.
- Pârvan K.* Încă un lot de monede moldovenesti din tezaurul de la Rachelu (com. Luncavița), Județul Tulcea // Peuce. — 2003. — S. N. 1 (XIV). — P. 431—446.

- Paszkievicz B.* Red Ruthenia amongst Italy, the Horde and Baltic sea: the origin of the Lviv mint standarts in the fourteenth century // *Rivista Italiana di Numismatica e scienze affini*. — 2005. — **CVI**. — P. 273—300.
- Paszkievicz B.* The earliest Lithuanian coins: vingt ans après // *Numizmatika*. — 2005a. — **VI**. — P. 9—48.
- Pinta V.* Studie o chronologii pražských grošů Karla IV. z let 1346—1378 // *NL*. — 1971. — **26**. — S. 71—80.
- Pinta V., Kovanic P.* Příspěvek k metrologii pražských grošů Karla IV. (1346—1378) // *NL*. — 2000. — **LV** (5—6). — S. 142—148.
- Remecas E.* Vilniaus žemutinės pilies pinigų lobis (XIV a pabaiga). — Vilnius, 2003.
- Remecas E.* Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Jogailos monetos su raitelilu (apie 1388—1392) // *Международ. нумизм. конф., посвященная 150-летию Национального музея Литвы*. — Вильнюс, 2006; Vilnius, 2010. — С. 211—233.
- Sajauskas S.* Pirmųjų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės monetų ypatybės // *Pinigų studijos*. — Vilnius, 2004. — Т. 2. — P. 79—93.
- Sajauskas S., Kaubrys D.* Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės numizmatika. — Vilnius, 1993.
- Schrötter F.V.* Wörterbuch der Münzkunde. — Berlin, 1970.
- Sintchouk I., Filonov B.* About several numismatic subjects from the physico-chemical point of view // *Proceedings of the 3rd international numismatic congress in Croatia*. — Pula, 2002. — P. 201—213.
- Soboleva N.A.* Nálezy pražských grošů na území SSSR // *Sborník Národního muzea v Praze. Ser. A*. — 1970. — **XXIV** (3—4). — S. 189—243.
- Stadnicki K.* Olgierd i Kiejstut synowie Gedymina. — Lwów., 1870.
- Stefke G.* Silbergeld Probleme im westlichen Ostseeraum ca. 1380—ca.1430 // *Nordisk Numismatisk Årsskrift*. 1981. — 1982. — S. 58—89.
- Suhle A.* Deutsche Münz- und Geldgeschichte von den Anfängen bis zum 15. Jahrhundert. — Berlin, 1969.
- Vesely S.* Nález v Jarošově nad Nežarkou (Příspěvek k chronologii grošů Václava IV) // *NSb*. — 1964. — **VIII**. — S. 19—46.
- Vesely S.* Pražské groše Karla IV // *NSb*. — 1968. — **X**. — S. 123—138.
- Wittig W.* Wykopalisko z pod Czerwonego Dworu // *Zapiski Numizmatyczne*. — 1886. — R. 3. — № 8. — S. 138—142.

Надійшла 31.07.2012

Г.А. Козубовский

О НАЧАЛЕ ЧЕКАНКИ ЛИТОВСКИХ МОНЕТ ТИПА «ПЕЧАТЬ»/«КОПЬЕ С КРЕСТОМ»

Древнейшие литовские монеты, чеканенные в XIV — первой половине XV вв., представлены более чем десятью различными типами. Монеты типа «печать»/«копье с крестом» разные авторы датируют от 1370 до 1390-х гг.

Одна такая монета найдена в составе Борщевского клада около Киева, датированного по джучидским монетам 1380 г., что позволяет поддержать сторонников ранней датировки их чеканки. Согласно метрологическим характеристикам монеты этого типа разделяют на три хронологические группы. Первая группа, весом более 1,3 г и высокой пробы (875—937/1000), может быть датирована 1370-и гг. и относиться к чеканке Ольгерда. Вероятными образцами для их чеканки могли быть северогерманские виттены, чей вес и проба очень близки к литовским монетам этого типа. Слово «печать», очевидно, адресовано славянскому населению домена Ольгерда — князя Витебского и Кревского. Существующий нумизматический материал не позволяет окончательно решить проблему чеканки этих монет. Новые находки и анализ монетарного серебра могут существенно скорректировать датировку этих монет.

Н.А. Kozubovskiy

ABOUT THE BEGINNING OF THE LITHUANIAN COINS OF «ПЕЧАТЬ»/«SPEARHEAD AND CROSS» TYPE COINAGE

The oldest Lithuanian money coined in the 14th c. and the first half of the 15th c. are represented by more than 10 various types. Coins of the type with «ПЕЧАТЬ»/«spearhead and cross» different authors date from 1370 to 1390.

A coin of this type was found in the Borshchiv hoard near Kyiv dated by the Jochidai coins of 1380, which allow the author to second the supporters of their early date coinage. According to the metric characteristics, this type coins are divided into three chronologic groups. The first group of more than 1,3 gram weight and of a high standard (875—937/1000) can be dated by the 1370-s attributed to Algirdas' coinage. North German Wittens could be probable samples for their coining, while their weight and standard are very close to the Lithuanian coins of this type. The word «ПЕЧАТЬ» apparently was addressed to the Slavonic population of Algirdas' domen — princes of Vitebsk and Kreva. The numismatic material obtained does not allow solving the problem of this money coinage to the end. New finds and monetary silver analysis can significantly adjust these coins dating.